

ПОВОДОМ ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ПОБЕДЕ НАД ФАШИЗМОМ

Ђорђе Радишић

РЕВОЛУЦИЈА И КУЛТУРА

Карактеристике културног живота у ослободилачкој борби наших народа и народности у континуитету револуције имају значај изузетних искустава, искустава која се све снажнијим развојем нових друштвено-економских односа самоуправног социјалистичког друштва све више примењују.

Не треба имати много храбрости да би се изрекла оцена да је у НОБ култура доживела највећи могући степен демократизације, да је припадала свима, да се појављивала и живела у свакој јединици, у сваком ослобођеном засеку, на целокупном простору који је оружаном борбом задобијен. Управо због тога, НОБ се са правом, поред осталог, може сматрати и почетком дубоког културног преображаја већине, а самим тим културна историја ослободилачке борбе може и треба да послужи као трајна инспирација.

У ИСТОМ СТРОЈУ

Давно је уочено и речено да су уметници и културни радници приступали револуцији као јединој перспективи у којој су видели излаз из своје људске и уметничке кризе. Међутим, упоредо ваља рећи и ово: уједно су и најшири кругови људи масовно приступали култури и прихватили је као племенитог саборца за човечнији живот и људскије друштво.

У ствари, револуција и култура нашле су се у истом строју, на истом правцу деловања. Јер обе: и револуција и култура имају своје полазиште у хуманистичкој жељи и потреби мењања и човека и света. И што је револуција више прожета хуманизмом, она у својој утроби ствара и боље услове за развој културе и уметности. А исто тако, што је у њеном крилу више тих и таквих плодова, она ће се као »локомотива историје« брже кретати свом циљу.

Управо због тога ћемо лако уочити још једну карактеристику културног живота у НОБ: равноправност између оружане борбе и културних делатности. У више ратних докумената у којима су изложене пропозиције за међусобно такмичење јединица за назив »најбоље«, за општи успех јединице потпуно су изједначени број јуриша на непријатељске положаје са бројем одржаних приредби или број заузетих фашистичких бункера са бројем научених песама, описмењених бораца или припремљених позоришних комада.

ПОРЕЂА
ОКТОБРА

Не би, бар данас, требало заборавити још једну од карактеристика културног живота у нашој борби: отвореност и пријемчивост према свему добром и лепом што је човек, било кад и било на којој страни света, створио. Наше партизанске позоришне групе поред једночинки и скечева играју и дела Чехова, Гогоља, Чапека, Молијеровог »Уображеног болесника«, а у одломцима чак и делове Софоклових трагедија »Антигона« и »Краљ Едип« и делове Шекспирових драма »Сан летње ноћи«, »Ромео и Булијета«, »Како вам драго« и „Хамлет“.

Разлоге оваквом односу револуције према култури наћићемо у чињеницама које су и одговори, али исто тако и веома битне карактеристике са значајем искуства.

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА НОБ

Пре свега, културна политика у НОБ била је саставни и неодојиви део целокупне политике КПЈ. Схватајући културу и образовање као неопходност за сваког истинског револуционара, КПЈ је од првих дана свог постојања обрађала посебну пажњу на васпитање и културно уздизање најширих народних маса. Постављена на широј основи, са великим бројем веома разнородних и еластичних организационих облика, та делатност која је вођена у оквиру КПЈ између два рата у радничким друштвима, у студентским организацијама (а подсетимо се само предратних »Абрашевића« или Делавског одра), омогућила је и условила богату и разгранату такву активност и у НОБ. Заправо, то је само логичан наставак предратне делатности, наставак који се прилагодио новим условима, обогатио новим облицима, попунио новим садржанима и знатно порастао.

Управо због тога и долази до, на изглед, феномена што се упоредо са првим оружаним устаничким јављају и прве културне акције.

Какав је био однос КПЈ према култури? Готово да нема ни једног партијског документа из НОБ у коме се не спомиње култура (истини на вољу као »сектор«). У тим документима наилазимо на овакве реченице: »Нико не сме заборавити да смо ми војска културе, прогреса и победе« или »злочин је ако у бригадама буде и један борац неписмен«. Ни најтеже ратне ситуације нису оправдање да се културни живот у јединицама не одвија. Та-

ко се у ратним извештајима из времена четврте непријатељске офанзиве могу наћи и ове реченице: »културни рад мора дати од себе више него икада до сада« или се осуђују другови »који сматрају овај рад сувишним за вријеме офанзиве.« А непосредно након те офанзиве извештава партијски руководилац једне бригаде да је културна делатност »много допринела да наша бригада издржи све напоре и одржи се на достојној висини«.

Кад год зачне и културни живот се умртви, партијске организације су ту да га покрену. Тако, примера ради, партијска организација у Другој личној бригади у октобру 1942. одржава саветовање о културном раду. Или, средином јануара 1943. на партијској конференцији Друге пролетерске бригаде највише је речи о култури.

Дакле, КПЈ као носилац свих видова борбе јавља се и на овом подручју, али не као судија, као арбитар (као што то неки желе да прикажу) већ као покретачка снага која се борила за присуство културе, која је водила битку за просторе у којима ће се она испољавати, која је усмеравала културне токове ка већини, ка — свима.

Неће бити на одмет споменути макар да се КПЈ јављала и као носилац борбе против неукуса, а за истинске културне вредности. Тако, примера ради, »Борба« у броју од 10. јануара 1943. пише да »у првом реду ваља одбацили тврдњу, која се много пута чује, да народу треба пружити ствари које он може разумети«. То што народ »може разумети« поставља се много пута једнострано и на штету културе...« Јер »народ инстинктивно прима само оно што доиста има уметничку вредност...« А све ово је изречено поводом репертоара драмских група које су га сувише оптеретиле лаким скечевима.

ВЕЛИКО СТВАРАЛАШТВО БОРБЕ

Поред овог објашњења о односу КПЈ и културних делатности, које је уједно и карактеристика, ваља споменути и друго: ослободилачка борба наших народа и народности била је сва једно изузетно велико стваралаштво слободе и нових друштвених односа. Схватајући себе као саставни део тог свенародног стваралаштва слободе и будућности, сваки је борац, постајући свестан своје људске и стваралачке способности, ослобађао у себи енергију која се није задовољавала и испољавала само у јуришима, у оружаном борби. Он је желео и да пева, и да пише, и да игра... Било је то време када су »песме писали сви«. Поред 151 збирке уметничких песама (колико их је, судећи по »Библиографији издања у НОР« остало сачувано), цепене и зидне новине биле су пуне стихова. Па се, у једном ратном документу, констатује да »партизани, да би нешто написали, просто краду пјесмице или чланке једни од других, или напишу неку пјесмицу раније испјевану, коју или знаду напамет, или је просто

ПОРБА
ОКТОБРА

препишу, па потпишу као своју». Јасно је да је дотичним друговима скренута озбиљна пажња да се не служе таквим стварима, недоличним борцу.

На партизанско позориште могле би се у потпуности односити речи које су биле исписане на застави Шекспировог театра: *Totus mundus agit histrionem* — цели свет игра! Јер играли су сви: и професионални глумци, а и борци — аматери, сеоске девојке и младићи. А играла је и публика која је била саставни део театарског чина. Колико је позориште било свеприсутно у борби сведочи и податак да је, само на територији данашњих социјалистичких република Босне и Херцеговине и Хрватске, само током 1942. и 1943. и само у војним јединицама постојало 155 позоришних група.

У НОБ се јављају и прве клице самоуправних односа у култури. Културно-просветни одбори, који су били носиоци ових делатности у војним јединицама, најпре су били постављани. Али веома брзо се увидело да ће та тела боље радити ако буду састављена од чланова које ће борци слободно бирати. Надаље, Статут Казалишта народног ослобођења Југославије, који је донео Извршни одбор АВНОЈ-а почетком јануара 1943, предвиђа да све руководиоце овог највећег партизанског позоришта бирају сви чланови колектива. Био је то, по речима Вјеке Афрића, најдемократскији статут у историји театра.

ТОКОВИ КОЈИ СЕ ГУБЕ И ПОНОВО ЈАВЉАЈУ

Ако све ове карактеристике посматрамо у континуитету нашег друштвеног развитака од ослобођења наопамо, одмах ће нам бити јасно да се неке од њих у протеклом раздобљу губе и поново јављају, управо онако како се наш друштвени развитак кретао. Дакле, тај континуитет је зависан од нашег укупног друштвеног кретања. Етатистичке, догматске, либералистичке, националистичке и друге сличне појаве покушавале су да наш развитак у целини, па самим тим и културу, одвоје од токова револуције. Међутим, што смо се више развијали и развијамо као самоуправно друштво, што је иглица на компасу наше пловидбе више уперена у матицу тока револуције, све више су присутне и карактеристике које, јасно у другачијим облицима и вредностима, дају култури као класно-ослободилачкој делатности, као саставном и неодвојивом делу удруженог рада, значај револуционарног чина.

Покушајмо да се послужимо сада једним поређењем. Култура је у оружаном делу наше револуције била не само цењени већ и неопходни саборац, али не због тога што је то изузетна област људског духа већ због тога што је сваким својим резултатом, на посредан или непосредан начин, утицала на крајњи резултат борбе. Го-

тово свака приредба, саслушано предавање, прочитана књига имали су свог удела у јуришу, у маршу, у освојеном педљу слободе.

Зар Закон о удруженом раду не стваља културу у исти положај у односу на револуцију? Култура ће бити цењена не због тога што је »делатност од посебног друштвеног значаја« већ онолико колико доприноси стварању нове вредности у материјалној производњи, повећању производности друштвеног рада и развоју друштва у целини, дакле, онолико колико помогне човеку да постане бољи произвођач, људскији самоуправљач и човечнији човек. А то ће постићи ако буде саставни део удруженог рада као што је некада била саставни део удружене борбе.

ПОРЕБА
ОКРОВА

Надаље, једна од карактеристика овог раздобља је и у томе што се у Савезу комуниста и Социјалистичком савезу, више него икада раније, не само расправља о култури већ се води и одређена акција и то не само у форумима већ и у основним организацијама. Јасно је да култура мора да нађе не као сектор, већ као саставни део револуционарног чина, своје место и у ОУР и месној заједници, свуда где човек живи, ради и дела, где мења своју судбину и — свет.

Рекосмо да је култура била у борби велики израз стваралачких тежњи човека. Рекосмо да је борба за слободу био изузетан стваралачки чин. Слободно можемо рећи да је и одбрана велико стваралаштво. Јер како је ми схватамо, општенародна одбрана није и неће бити пасивни покрет већ активна потреба нашег радног човека, наоружаног народа, који, како то каже друг Тито, »не може никога угрожавати већ само бранити себе и свој опстанак«. И у том великом и општенародном стваралаштву одбране слободе има своје место и култура која непрекидно зрачи на човека учвршћујући у њему сопствене вредности као ствараоца, па самим тим и као — браниоца. Другачије речено: здружен са културом бранилац ће бити у могућности не само да одолева, већ и да — делује; да буде субјект способан да се активира и да буде предузимљив, да мисли својом главом и дела по сопственом нахођењу, да гипкошћу свог духа доприне се одбрани слободе која је основни предуслов сваког другог стваралачког чина.

х

х х

Жан Вилар тврди да је последња реч најважнија. »Последња реч Федре је — чистота. Последња реч Ромеа је — љубим. Последња реч брбљивца Хамлета је — ћутање. Последња реч крвника Магбета је — доста«.

Последња реч културе и уметности је иста као и прва — слобода.